

„Arány, irány, tónus!”

Egy kinetikus szobrászművész a közoktatásban

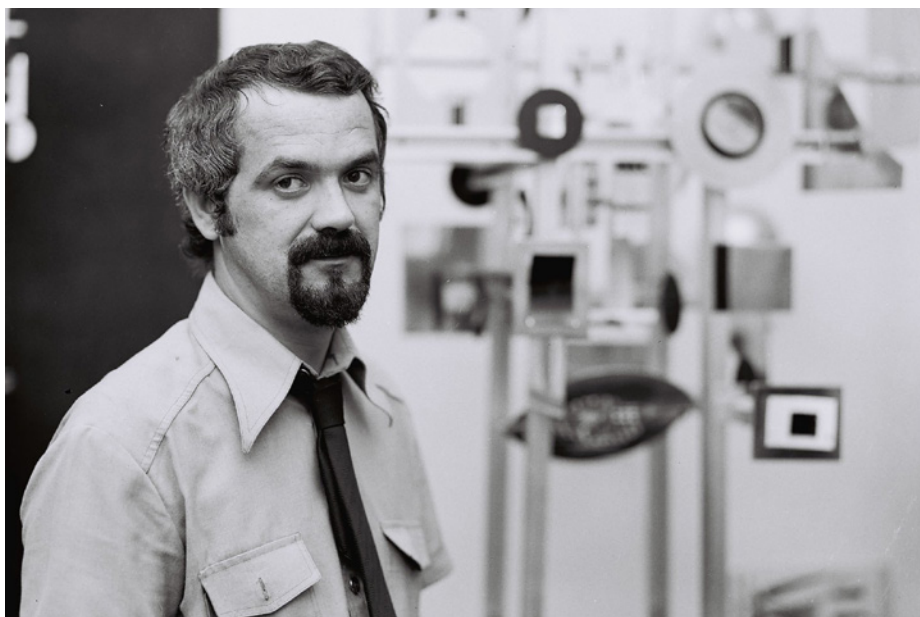
Hangyel Orsolya, Dargay Lajos Alapítvány

Absztrakt

A múlt század második felére a közoktatásban történő vizuális művészeti nevelés eltávolodott mind a kortárs művészettől, mind pedig a művészképzéstől. Komoly legitimációs feladatokkal és tanárképzési nehézségekkel küzdött a szakma. Éppen ezért izgalmas megismerni egy olyan haladó szellemű kortárs művész elképzeléseit a vizuális nevelésről, aki az 1960-as, 70-es és 80-as években, illetve életének igen aktív alkotói szakaszában választotta a pedagógus pályát, és vállalt el rajztanári feladatot vidéki általános és középiskolákban. Dargay Lajos (1942-2018) elsősorban szobrászművészként és a kalocsai Schöffer Múzeum igazgatójaként ismert, azonban az 1970-es évek közepétől 1983-ig egri középiskolákban is tanított. Ebben az időben hangzott el egy nevelési értekezleten oktatói programjának, és egyben a vizuális-képzőművészeti-esztétikai nevelés céljainak rövid vázolója. Arra a kérdésre fogalmazott meg választ, hogy a „rajztanítás vajon szerves része-e az integráns emberi személyiségnek, szükséges tartozéka-e a korszerű irányított és szervezett társadalomnak, társadalmi tevékenységnek”. Elképzelései igen haladó módon már ekkor a vizuális szakember kommunikációs eszméihez illeszkednek. (Kárpáti A. 1993. 19.) Jelen tanulmány célja, hogy az említett előadás alapján bemutassa Dargay művészeti és pedagógiai elképzelései közti kapcsolódási pontokat.

Téridő ugrás

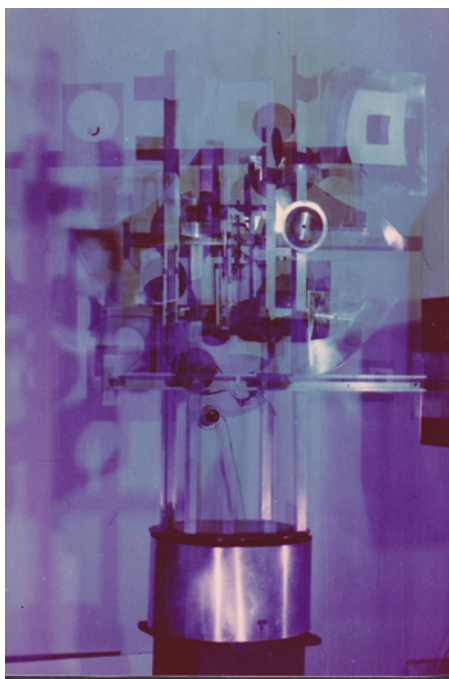
Dargay az 1960-as években Vilt Tibor és Schaár Erzsébet képzőművészek tanítványa volt, illetve rövid ideig az Iparművészeti Főiskolán is



1. kép: Dargay Lajos 1970 körül. Fotó: Dargay Lajos Archívum

tanult. Az egri Tanárképző Főiskolán szerzett rajztanári diplomát 1972-ben. A pedagógiai képzéssel párhuzamos külföldi tanulmányútjai során bontakozott ki művészete. Nyaranként Franciaországban Dallos Miklós szobrászművész szabadiskolájában tevékenykedett, kapcsolatba került Nicolas Schöfferrel, hallgatta előadásait, illetve műtermében dolgozott tanítványaként, később pedig munkatársaként. Megismerkedett továbbá még Konok Tamással, Csernus Tiborral, valamint Art Brennerrel is, aki Moholy-Nagy László tanítványaként a Chicagóban tanító és működő művész elképzeléseit, alkotásait közvetítette számára. (Romsics I. 2021., Wehner T. szócikke, illetve szóbeli közlések alapján) Külföldi tartózkodása során a megismert nemzetközi művészet hatására alkotásaiban jelentős változás ment végbe. Az 1970-es évek első felében fokozatosan áttért nyitott, térdinamikus,

majd a mozgó plasztikára, ahol a konstrukciók magukba olvasztották a teret és az időt, a fényt és a mozgást, elanyagtalánítva a szobrot. A kezdeti bizonytalanság után határozottan felvállalta, és minden nehézség ellenére tudatosan folytatni kívánta a konstruktivista irányvonalat, valamint a kinetizmust, a luminokinetikát (Paksi E. L. 2018-19., Paksi E. L. 2020.) illetve a kibernetikát. (Dargay L. 1971., Dargay L. 1971/II., Dargay L. 1974.) Olyan műveket képzelt el, melyek az élet organikus részeként áthidalják a művészet és a társadalom közti szakadékot, mindazonáltal nem vesztik el tárgyi kvalitásukat, anyagi és kompozicionális minőségüket sem. Konstrukcióival kísérletet tett a szobrászat megújítására, természettudományos megalapozására, felélesztve a hazánkban töredékesen jelenlévő avantgárd térszemléletet.¹ Dinamikus térértelmezését elvont, tiszta szobrászattal, igényes



2. kép: Fénymodulátor I. 1970. Fotó: Dargay Lajos Archívum

anyagmegmunkálással, kifinomult szépséggel kívánta ötvözni. A *Fénymodulátor I.* (1970., 2. kép.) nyugalmi állapotában is térdinamikus alkotás volt, alumínium vázára geometriai idomok, négyzetek, körök és azok negatívjai kapcsolódtak. A vázszerkezet adta a homlokzatok tagozódási rendszerét, amin belül forgó mozgást végző elemek voltak az idomok. A szerkezet egy fém korongon állt, melyet alulról motor forgatott. Teljes esztétikai és szobrászi hatását a fénytorny így mozgásban mesterséges megvilágítással érte el. A mű anyagi mivoltában a mozgás és a fény által feloldódott, elanyagtalanodott, a reflexfények pedig a térbe kiterjesztették.

Dargay művészetére jellemző volt a tudományos szemlélet és a mérnöki jelleg, egyrészt mivel a tudomány és a művészet kapcsolatát vizsgálta. Kereste azokat az utakat, melyek egységbe hozhatják a művészetet a tudománnyal, abból kiindulva, hogy a művészet feladatai a tudományokkal párhuzamosak, egymással kölcsönhatásban vannak, és igaz művészet csak a tudománnyal egybekötve jöhet létre. Másrészt munkamódszere, műveinek alkotóelmei is a modern technikából származtak. Mindemellett



3. kép: Két kocka virtuális tere (1978) a Calocagathia III (2004) alapzatán, műteremrészlet. Fotó: Dargay Lajos Archívum

felhasználta korának tudományos eredményeit, a kibernetikát, az elektronikát, az automatikát, az építészetet. Dargay alkotásai szorosan kötődtek az építészethez, nem csak abban, hogy az ott megszábotott alaposság és mérnöki jelleg dominált a szobrász alkotómódszerében, hanem alapvetően abban, hogy konstrukcióit modern építészeti környezetbe is tervezte.

Művészetszemléletének fontos eleme volt a kozmikus szemlélet. A geometria, a művek formai tisztasága, kifinomultsága, építészeti rajz precizitása, dinamikája, mozgása egy univerzális rend és eszmerendszer kivételései, platonikus idea-megjelenítései voltak. Ezért is használt arany metszést számításainál, valamint bizonyos művei matematikai és asztrofizikai kutatásokon alapuló ismeretek



4. kép: Fénytorony, Eger, 1978. Fotó: Molnár István Géza, Dargay Lajos Archívum

felhasználásával készültek. (pl. *Két kocka virtuális tere*, 1978., 3. kép) Elementáris célja a művek univerzálissá tétele, olyan szobrok megteremtése, melyek a természet, a világegyetem tükröződései, reagálnak az őket körülvevő világ változásaira. A térdinamikus alkotások képesek formavilágukban szerves részévé, alkotó elemévé válni a természeti és a modern városi környezetnek, „kultikus helykijelölő” funkciójukkal az ember konstruktív alkotó jelenlétére utalnak. Továbbá kibernetikus fény és mozgás apparátusok felhasználásával konkrét interaktív kapcsolatba is léphetnek velük, újra megvalósítva az építészeti és a szobrászati harmonikus egybeolvadását, de immár a napjainkban adott technikai, tudományos keretek között. (Hangyel O. 2006.) Dargay legjelentősebb luminekinetikus, kibernetikus alkotása az Eger városának tervezett *Fénytorny* volt, melyet 1978-ban adtak át. (4. kép)

Az idő urai

Párhuzamosan művészetének kibontakozásával, Dargay pedagógusként dolgozott Egerszalókon (1962-1975)² és elvégezte a tanárképző főiskolát (1972). Majd 1975 és 1983 között *rajz- és műalkotások elemzése* tantárgyakat, ill. fakultációt tanított az egri Dobó István és Gárdonyi Géza Gimnáziumokban.³ Ekkorra már ismert tanárnak, alkotónak és szervezőnek számított Heves megye határain kívül is. (Romsics I. 2021., Wehner T. szócikke, illetve szóbeli közlések alapján) Dargay előadásának megértéséhez fontos érintőlegesen kitekinteni arra is, hogy ebben az időben milyen volt a vizuális nevelés helyzete a közoktatásban.⁴ Az 1950-es évek propagandisztikus, merev, „lélek nélküli” (Muhi S. 2010.) tantervei után, a rajztanítás elmélete, módszertana és gyakorlata izgalmas fejlődésen ment át a Kádár-korszak következő két évtizedében. A tantárgyat -jellegéből fakadóan- nehezebben lehetett felülről kontrollálni, eleinte kevés volt a taneszköz, a segédanyag, esetenként képzettségi nélküli pedagógusok is



5. kép: Eger, 1982. Kilátás a Líceum teraszáról. Szemben a Ciszterci templom, a Gárdonyi Géza Gimnázium és a Dobó István Gimnázium. Fotó: Fortepan / Magyar Rendőr

tanítottak. Az ebből fakadó alacsony megbecsültség természetesen negatívan hatott vissza a tanítás minőségére és hatékonyságára is. A tehetségesebb, vagy érdeklődőbb tanulók tagozatokon, vagy szakiskolákban kaphattak megfelelő óraszámú és minőségű képzést, mindezzel tovább gyengítve a *rajzóra* értékét. (Csőregi É. 1991., Bodóczy I. 2002., Szávai I. 2001., Fabulya Z. 2021.)

A helyzet javításán sok szakember dolgozott. Elméleti alapjait, módszertanát fokozatosan dolgozták ki a kor, illetve a szocialista ideológia igényei szerint. A szakma a 60-as években a tantárgyat általában úgy tekintette, mint a világ tudományos megismerésének vizuális eszközét, amely szemléletesebb és közérthetőbb más tudományágaknál, és ahol a megismerő folyamat a megfigyelés illetve az alkotótevékenység közben valósul meg. (Kárpáti A. 1993. 30., Fabulya Z. 2021., Szávai I.: Tantárgytörténet.) Az esztétikai nevelés tekintetében pedig annak személyiségfejlesztő hatását hangsúlyozták, esetenként építve a fejlődéslélektan és a látáspszichológia eredményeire is. (Fabulya Z. 2021., Balogh J. 1964.) A *mesterséget* nézve az elfogadott



6. kép: Eger, 1967. Csiky Sándor utca a Gárdonyi Géza Gimnázium épülete előtt, Daidalosz szobor, Segesdi György alkotása 1964. Fotó: Fortepan / Bojár Sándor

festői stílus ekkor a realizmus és a naturalizmus volt impresszionista, ritkábban posztimpresszionista technikákkal vegyítve, ami természetesen a környezet megfigyelésén, elemzésén alapszik. A tankönyvek feladatsorai így általában a természet utáni tanulmányokat helyezték előtérbe, mely feladatsorok geometrikus absztrakcióval záródtak. (Kárpáti A. 1993. 31., példa erre: Balogh J. és Xantus Gy. 1969.,

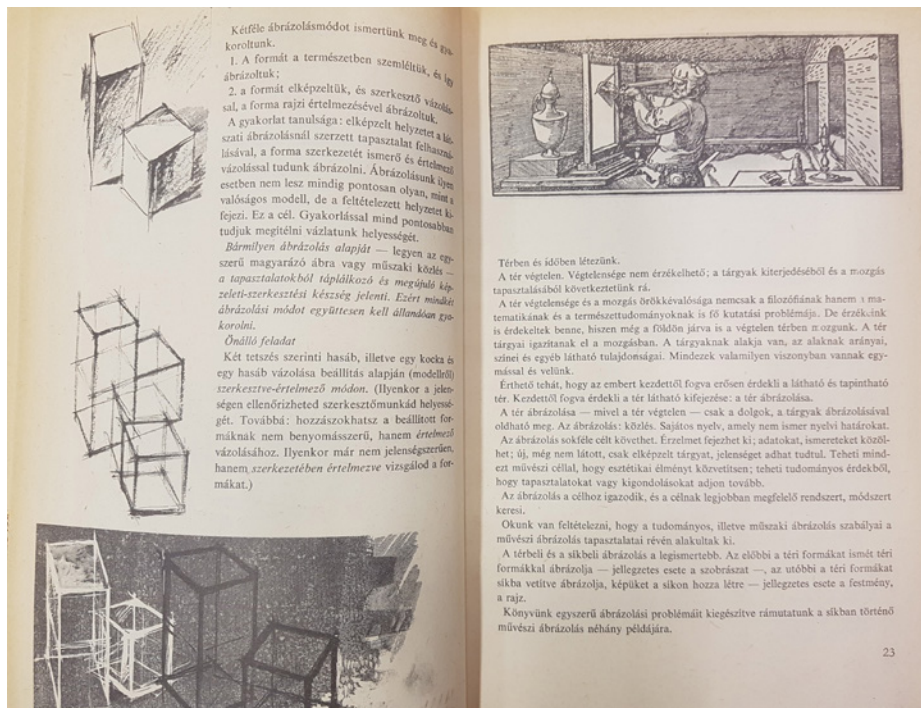


7. kép: Eger, Dobó István Gimnázium tanterme, 1972. Fotó: Fortepan / Urbán Tamás

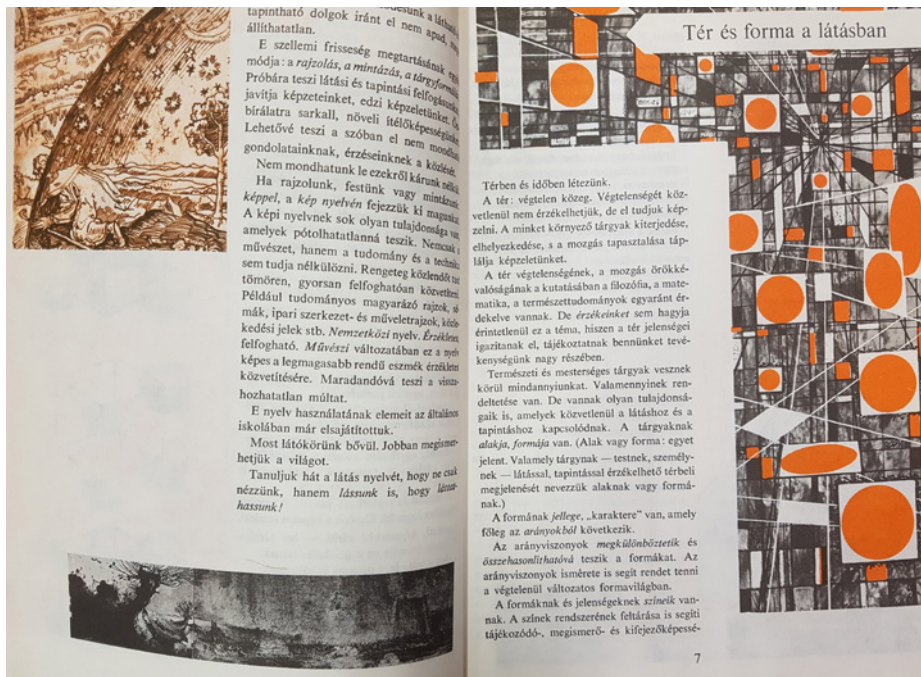
Soltra E. 1982.) A középiskolai képzésben már előremutatóbb, a környezetkultúra felé vezető célok is megfogalmazódtak.⁵

Az elképzelések és célok valószínűleg csak jelentős kihagyásokkal valósultak meg a hétköznapi életben. Milyen is lehetett ekkoriban egy rajz, illetve rajz és vizuális nevelés óra? Általánosságban elmondható, hogy a hetvenes évek középiskoláiban a formálisabb képzőművészeti tanulmányok és az ábrázolási konvenciók mellett jelen lehetett (még/már) mind az élmény vezérelt, mind a műszaki jellegű, mind a látvány utáni rajzolás, avagy a díszítő írás, valamint a művészettörténeti alapfogalmak és stílusok tanítása és a népművészeti alkotások szemléltetése is. Mindazonáltal az avantgard hatására egyes pedagógusok foglalkozhattak már elvont formaproblémákkal is óráikon. (Bodóczy I. 2002., Szávai I. 2001., Szávai I.: Tantárgytörténet, 6-12.)

Az 1978-as tanterv mutatja majd a módszertani változást, ahol a rajztanítás, mint a vizuális kommunikáció formáinak oktatása jelenik már meg. Az új tanterv nagyobb szabadságot, keretet és kreatív teret biztosított a pedagógusoknak, továbbá megjelent a szobrászat és az építészet, illetve részben az iparművészet is a tananyagban. Mindez fokozatosan lehetővé tette,



8. kép: Balogh Jenő, Paál Ákos: Rajz és műalkotások elemzése I. A gimnáziumok 1. osztálya számára. Kísérleti tankönyv. Budapest. Tankönyvkiadó Vállalat, 1966. 22-23. old. Fotó: Hangyel Orsolya



9. kép: Balogh Jenő: Rajz a gimnáziumok I-III. osztálya számára. Tankönyvkiadó. Budapest, 1982. 6-7. old. Fotó: Hangyel Orsolya

hogy az órákon gyakorlatiasabb, a mindennapi élethez jobban köthető vizuális nevelés valósuljon meg. (Bodóczy I. 2002., Kárpáti A. 1993. 33., Rajz 1-8. Az általános iskolai nevelés és oktatás terve. 1978., Környeiné Gere Zs. és Reegné Kuntler T. 1978.) A nyolcvanas évektől egyre általánosabbá vált a „vizuális

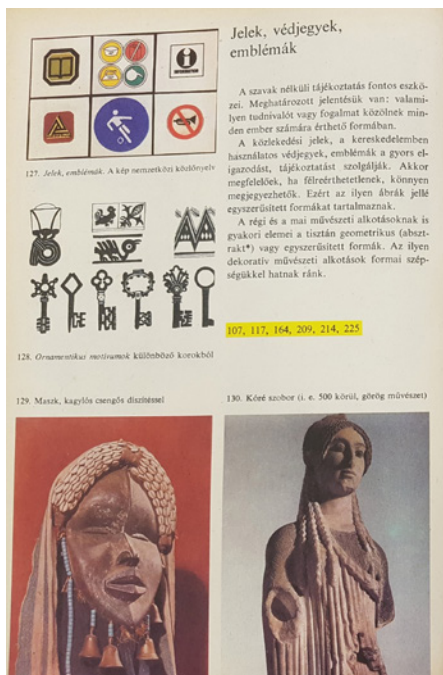
nyelv”, a „vizuális kommunikáció”, a „tárgy- és környezetkultúra” és majd a későbbiekben a „médianevelés” kifejezése is. (Bodóczy I. 2002.) A tanórákon helyet kapott az információ- és kommunikációelmélet. Elkezdődött az a folyamat, amely során a *rajzóra* átalakul *vizuális neveléssé*.

Arány, irány, tónus!

Dargay Lajos előadása⁶ tehát ebben a ideológiai, módszertani, oktatási helyzetben, életének igen aktív és küzdelmes,⁷ művészetének termékeny és már kiforrott periódusában hangzott el valamikor 1975 és 1983 között egy nevelési értekezleten.⁸ Jelen tanulmánynak remek kiindulópontja a Magyar Televízió által pedagógusnapra készített 1981-es portréfilm a szobrászról,⁹ (Magyar Televízió. 1981. Rendező: B. Nagy Tibor) jelenetében nemcsak alkotóként, hanem pedagógusként is láthatjuk, hallhatjuk Dargayt a Gárdonyi Gimnázium faktos *rajztermében*, dákjai körében.

Az előadás kiváltó oka feltehetően a szobrászművész-pedagógus által is tapasztalt akkori hiányosságok lehettek a tantárgy általános megítélésében és helyzetében. Dargay a szöveg lezárásában utal arra, hogy a rajz tanítása csupán fakultatív jellegű, a „tetszés-nemtetszés” tárgyát képezi, jelentős kihagyások, törések vannak a tananyagban, illetve, csak bizonyos korosztályok, vagy iskolatípus számára tartják fontosnak.

Az eszmefuttatás kiinduló pontja, hogy a tudomány, a modern



10. kép: Környeiné Gere Zsuzsa, Reegné Kuntler Teréz (1978): *Tér-forma-szín*. Tankönyvkiadó, Budapest. 1978. 46-47. old. Fotó: Hangyel Orsolya

társadalom és a technikai civilizáció alapja is egyfajta vizuális-rajzi információs rendszer pl. műszaki rajz, közlekedési jelek, tömegkommunikáció stb., amihez elengedhetetlenül kapcsolódik a „tér-szemlélet, formaérzék, ízlés” is. Tehát a vizuális kultúrát nemcsak a tudományhoz, hanem a modern ember hétköznapijához is kapcsolja, és már egyfajta kommunikációként kezeli, melynek „sajátos



nyelvtanát” el kell sajátítani, azaz meg kell tanulni „látni”. Leszögezi, „hogy a vizualitás, a téri, formai, színbeli és szerkezeti összefüggések teljes felfogása (...) a korszerű élet feltétele.” Mindez szoros kapcsolatban van az ugyancsak vizuális eszközökkel dolgozó művészeti ágakkal. A vizuális nevelés és rajztanítás, meglátása szerint, az információs érzékenység és a hatékony kommunikáció alapja, hatással van az „értelmi erők fejlődésére, az esztétikai nevelésre”, és hozzájárul az erkölcsi, világnézeti neveléshez.

Ezután felsorolja a tantárgy legfontosabb feladatait. A korszerű, tudományos képzéshez, illetve a tanulók ismeretszerzési képességeinek fejlesztéséhez is meg kell ismerniük „a legfőbb ábrázolási rendszereket, konvenciókat, pl. perspektíva, axonometria -vetületi ábrázolás-, azokat a jeleket, jelzéseket, amelyeket az általános és sajátos ábrázolásmódon, pl. műszaki rajz használunk.” Szükséges a tanulókkal megismertetni a képzőművészet, a film, a televízió vizuális eszközeit, „nyelvezetét”, hogy megérthessék a látottakat. Tanítani kell „a tartalom és forma, az anyag-szerkezet-forma, a forma és



11. kép: Diákok Dargay Lajos óráján. *Velem halad a kor* – Dargay Lajos portréfilm, részlet. Magyar Televízió. 1981. Rendező: B. Nagy Tibor.

funkció kapcsolatát”, érzékeltetni kell a „szép történeti jellegét” Fejlesztteni kell a látást, az analitikus érzékelést, a vizuális memóriát, a tudati kép alkotásának képességét. A látásfejlesztést tovább kell vinni a kognitív képességek, elsősorban az absztraháló képességek erősítésével, hogy a tanulók megtanulják felismerni az összefüggéseket. A tudományos ismeretszerzéssel egyenértékű a vizuális nevelés személyiségfejlesztő hatása, mely a magatartás, a viselkedés terén hoz eredményt.

A felsorolás után az esztétikai nevelésre tér ki részletesebben. A „szép” befogadásáról és megértésének gyakorlati pedagógiai hasznáról beszél, meglátása szerint a világból érkező esztétikai jelek a rajzórán a befogadás-elemzés-alkotás folyamatában fejtenek ki személyiségfejlesztő és nevelő hatást. A művészettörténet ismerete pedig tulajdonképpen az *ember* ismerete. Elsősorban nem verbális, lexikális tanítási módszerekkel képzelet el, hanem „konkrét emocionális elemzés eszközeivel”.

Majd a tömegkommunikációban való eligazodás fontosságáról szól, kiemelve, hogy a vizuális nevelés elősegíti az információk helyes feldolgozását és értelmezését, mely létfontosságú világunk megismeréséhez. Különösen a 21. századi

viszonyokat ismerve találó Dargay mondata: „A látásnevelés, információs érzékenység szerzése, a tájékoztatás helyes, aktív felfogása és értelmezése döntő módon alapozza meg a világ realitásába vetett hitet...”

A vizuális nevelés tehát meglátása szerint tulajdonképpen erkölcsi nevelés is, hiszen „a remekművek olvasása, egyben az erkölcsi-világnézeti nevelésnek is jelentős tényezője.” Olyan értékeket sorol fel, mint a közösség, hazaszeretet, internacionalizmus, munkához való viszony, akarati tényezők, humanizmus, hazafiság, internacionalizmus, osztályharc és béke, melyek részben az adott politikai rendszer kulcsszavai is voltak, de többségükben egyetemes értékeket képviselnek.

Lezárásként felvázolja azokat a kérdéseket, melyek megválaszolásához kívánt érveket felsorakoztatni, majd, a hallgatóságnak is meghagyva válaszadás lehetőségét, a következő gondolattal zárja mondanivalóját: „Úgy érzem, a világnézet formálásnak és az ember társadalmi együttélésének igényei – az elméleti érveken túl – gyakorlatilag egyértelmű választ adnak a problémára.”

Mint ahogy alkotásban is, pedagógiai elképzeléseiben is láthatóan



12. kép: Nicolas Schöffer: *Chronos 8*. 1980. Fotó: Dunántúli napló, 1982. de. 27 (39 évf. 354 sz.)

dominál a tudományos szemlélet, a tudomány-társadalom-művészet egységének vágya, az egyéni és közösségi életfolyamatok optimális szabályozása. Az elhangzottak egyrészt nyilvánvalóan kapcsolódnak az aktuális tantervekhez és a haladó hazai módszertani elképzelésekhez, igen korszerűen már a vizuális szakember kommunikációs eszméihez illeszkedve. (Kárpáti A. 1993.) Másrészt, Dargay külföldi tanulmányai révén jól ismerte Moholy-Nagy, Kepes, Vasarely és Schöffer munkásságát is. Elméleteik, vízióik a modern tudomány, társadalom, a korszerű technikai civilizáció, valamint a vizuális kultúra és a művészet kapcsolatáról jelentős hatással voltak rá. (Kepes Gy. 1979., Schöffer, N. 1969.) Művészetén keresztül természetesen pedagógiai szemléletmódját is formálta ez a ismeretanyag, így jelenhetett meg beszédében igen előremutatóan a médianevelés gondolata is.

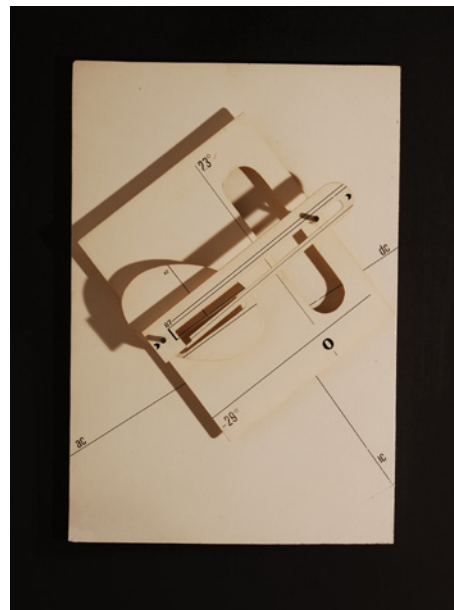
Dargay munkásságának jelentősebb alapköve, hogy a műalkotások környezetkultúránk szerves részeként kommunikáljanak az emberrel a mindennapok szintjén is. Célja a művészeti tevékenység kivetítése az egész társadalomra. Olyan műveket képzel el, melyek az élet organikus részeként



13. kép: Vicor Vasarely: A Győri Nemzeti Színház kerámia oldalhomlokzata, 1978. Fotó: Fortepan / Lechner Nonprofit Kft. Dokumentációs Központ, 1982.



14. kép: Dargay Lajos: *Ephemeridák I.* 1986. (Fa, műanyag, 25 x 12 x 12,5 cm) Fotó: Dargay Lajos Archívum



15. kép: Dargay Lajos: *Ephemeridák Kassáknak.* 1986. (Fa, műanyag, 62 x 54,5 x 7 cm) Fotó: Dargay Lajos Archívum

áthidalják a művészet és a társadalom közti szakadékot, mindazonáltal nem veszítik el tárgyi kvalitásukat, anyagi és kompozicionális minőségüket sem. Nem használati tárgyakat, hanem hasznos műalkotásokat álmodott meg.¹⁰ Jelen beszéd szintén érinti a környezetkultúra szempontjait. Említi a

technikai civilizációt, az építészetet, az építészet, az ipari-termelőmunka, a közlekedés vizuális jelrendszerét, fontosnak tartja a műszaki rajz tanítását, azonban inkább az innen érkező jelek befogadásának, értelmezésének és az absztrahálásnak megtanítását, azaz a látástanítást jelöli ki feladatként. A látástanítás eszköze a művészet, célja pedig Dargaynál az erkölcsi magatartás, a nagy emberi eszmék „képszerű” és „emocionális” átadása az ifjúságnak. Az erkölcsi-világnézeti szempontok és célok az előadásban párhuzamba hozhatók szobrászatának tisztaságával, kifinomultságával, a megmunkálás és kivitelezés igényességével.¹¹ Mind művészetét, mind pedagógiáját áthatja a tisztaság, igényesség és kifinomultság. Tanítványai gyakran hallhatták Dargay tanár úrtól a címnek választott ma is érvényes szakmai és életvezetési jótanácsot: „Arány, irány, tónus!” (Szóbeli közlés alapján)

Hivatkozások

Aknai Tamás (1979): *Kinetikusok* Egerben. *Művészet*, 8. 24-27. old.

Balogh Jenő (1964). A személyiség nevelése a rajztanításban. *Magyar Pedagógia* 64. 3-4. 320-342. old. [mp_1964_003_004.pdf \(u-szeged.hu\)](#)



17. kép: Dargay Lajos: *Fénymodulátorok*, 1973. Műteremrészlet. Fotó: Dargay Lajos Archívum

Balogh Jenő, Paál Ákos (1966). *Rajz és műalkotások elemzése I. A gimnáziumok 1. osztálya számára.* Kísérleti tankönyv. Budapest. Tankönyvkiadó Vállalat.

Balogh Jenő, Xantus Gyula (1969): *A vizuális nevelés pedagógiája.* Tankönyvkiadó. Budapest.

Balogh Jenő (1982): *Rajz a gimnáziumok I-III. osztálya számára.* Tankönyvkiadó. Budapest.



16. kép: Dargay Lajos: *Három sík a térben*, 1976. (Polírozott vörösréz, 25 x 12 x 12,5 cm) Fotó: Dargay Lajos szobrászművész kiállítása. Kat. Ernst Múzeum, Budapest, Műcsarnok, 1998. 8

Balogh Jenő (1995): Visszapillantó tükrömben: rajztanításunk ötven éve. *Eidos füzetek* 6. Budapest.

Bodóczy István (2002): A rajz, vizuális kultúra tantárgy helyzete és fejlesztési feladatai. A tantárgy helyzete a modernizációs feladatban. *Új pedagógiai szemle*, november. *Új Pedagógiai Szemle 2002 november - EPA - www.epa.hu (oszk.hu)*

Bodri Ferenc (1979): Magyar kinetikusok. *Élet és Irodalom*, január 6. 8. old.

Csőregi Éva (1991): Rajzoktatásunk története. *Eidos füzetek* 5. Budapest.

Dargay Lajos (1971): Egy tv-műsor után, a kortársi képzőművészetről. *Népújság*, Eger, január 17.

Dargay Lajos (1971/II): Szellemi csemege? Vagy szükségszerűség? *Népújság*, Eger, július 14.

Dargay Lajos (1974): A művészet funkciója és a technikai-tudományos forradalom. *Hevesi Szemle*, Eger, 3. 20-23. old.

Dargay Lajos szobrászművész kiállítása. (1998) Kat. Ernst Múzeum, Budapest, Múcsarnok.

Fabulya Zoltánné (2021): Balogh Jenő módszertana a kortárs vizuális nevelés tükrében. I. *VIZUÁLIS KULTÚRA*, 1. 70-76. old. [8_Fabulya Balogh Jenő élete és munkássága_v2.pdf \(vizualiskulturaujsag.hu\)](#)

Fabulya Zoltánné (2021): Balogh Jenő módszertana a kortárs vizuális nevelés tükrében. II. *VIZUÁLIS KULTÚRA*, 1/2. 71.-79. old. [5.1 Fabulyáné_j2.pdf \(vizualiskulturaujsag.hu\)](#)

Dargay Lajos Monográfia. (2006): Hangyel - N. Mészáros - Német - Sík - Kaszás - Beke - Wehner: *Dargay Lajos szobrászművész. Monográfia.* szerk.: Zámbo József, Kovács Tamás. Képzőművészeti Kiadó, Budapest.

Hangyel Orsolya (2006): Dargay Lajos szobrászata In: Hangyel - N. Mészáros - Német - Sík - Kaszás - Beke - Wehner: *Dargay Lajos szobrászművész. Monográfia.* szerk.: Zámbo József, Kovács Tamás. Képzőművészeti Kiadó, 2006. 3-5. old.

Hangyel Orsolya (2008): Kinetikus művészet Magyarországon. *Mozgás '08.* Kat. Faur Zsófia - Ráday Galéria. 2008.

Kaposi Levente (1978): Fénytorony a csebokszári lakótelepen. Oldani a mértani rendet. *Népújság*, Eger, nov. 5.

Kárpáti Andrea (1990): Vizuális nevelés a nyolcvanas években: A realizmus kora. *Pedagógiai szemle*, XL/10. 915-92. old.

Kárpáti Andrea (1993): Elvek, eszmények, paradigmák a magyar rajztanításban a kezdetektől a hetvenes évekig. *MAGYAR PEDAGÓGIA*, 1-2. 19-35. old. http://www.magyar-pedagogia.hu/document/Karpati_MP9312pdf.pdf

Kepes György (1979): *A látás nyelve.* Budapest. Gondolat kiadó.

Kovalovszky Márta (1972-73): A Magyar szobrászat új útjai. Előadás Régészeti és Művészettörténeti Társulat pécsi vándorgyűlésén. 1971 május. *Janus Pannonius Múzeum Évkönyve XVII-XVIII.* Pécs, 301-307. old.

Környeiné Gere Zsuzsa, Reegné Kuntler Teréz (1978): *Tér-forma-szín.* Tankönyvkiadó, Budapest.

Andrási Gábor, Pataki Gábor, Szücs György, Zwickl András (1999): *Magyar képzőművészet a 20. században.* Szerk.: Turai Hedvig. Budapest, Corvina.

Maksay László (1954): *Művészettörténet és műalkotások elemzése.* Tankönyvkiadó, Budapest.

Mátyássy Gábor (1989): Mátyássy Gábor szakdolgozata Dargay

Lajosról, DTKF. *Mátyássy Gábor szakdolgozata - Dargay Lajos*

N. Mészáros Júlia (1998): Dargay Lajos. Kat. Bev. In: *Dargay Lajos szobrászművész kiállítása.* (1998) Kat. Ernst Múzeum, Budapest, Múcsarnok. 2. old.

Muhi Sándor (2010): Rajztanítás a kommunizmus idején. A rajztanítás mérőföldkövei. 2. rész. *Magiszer.* Csíkszereda, 8.3. 94-103. old.

Nagy Ildikó (1988): Avantgarde és nemzeti hagyományok a magyar szobrászatban. *Ars Hungarica*, 1. 33-42. old. [epa.hu/01600/01615/00051/pdf/EPA01615_ars_hungarica_1988_01.pdf](http://www.epa.hu/01600/01615/00051/pdf/EPA01615_ars_hungarica_1988_01.pdf)

Nagy Ildikó (1990): Hagyomány és megújulás. A magyar szobrászat fordulata az 1960-as években. *Ars Hungarica*, 2. 241-261. old. *Ars Hungarica, 1990 (18. évf. 2. sz.) (niif.hu)*

Németh Lajos (2002-2003): A kinetikus ember. 1989-es megnyitósöveg. Közölve: Der Kinetische Mann. Dargay Lajos 60 éves. *Gyűjtők - Gyűjtemények. Sammler - Sammlungen.* I. 16-19. old.

Paksi Endre Lehel (2015): Fénykörnyezetek. Definíciós kísérletek magyar vonatkozású kulturális-művészeti produktumok alapján. In: *Több fény. Fénykörnyezetek.* kat. szerk.: Andrási Gábor, Török Tamás, Konkoly Ágnes, Paksi Endre Lehel. Új Budapest Galéria.

Paksi Endre Lehel (2018-19): A luminokinetika megjelenése a Magyar Népköztársaságban: A MTESZ-MIE Iparesztetika Szakosztály és a KINETEAM mérnök-művész csoport köréhez kapcsolódó kreatív produktumok 1969-1985. I-III. Exindex, Szabad kéz.

<http://exindex.hu/index.php?l=hu&page=3&id=1061>;
<http://exindex.hu/index.php?l=hu&page=3&id=1069>;
<http://exindex.hu/index.php?l=hu&page=3&id=1082>

Paksi Endre Lehet (szerk.) (2020): *Kis magyar luminokinetika. Lumino-kinetikus „mérnök-művész csoportok” a Magyar Népköztársaságban 1974-1985.* kat. Budapest Galéria.

Rajz 1-8. Az általános iskolai nevelés és oktatás terve. Tantervi Útmutató. szerk.: Környei Ferencné. (Országos Pedagógiai Intézet) Budapest. Tankönyvkiadó.

Schöffner, Nicolas (1969): *La Ville cybernétique.* Tchou, Paris. Újrakiadás. Naima, Paris, 2018.

Soltra Elemér (1982): *A rajz tanítása.* Tankönyvkiadó, Budapest.

Szávai István (2001): Vizuális kultúra tantárgyunk és környéke. *Új pedagógiai szemle*, november. *Új Pedagógiai Szemle 2001 november - EPA - www.epa.hu (oszk.hu)*

Szávai István: Tantárgytörténet. Szávai István honlapja. *Bevezetés – Kapcsoskönyv (szavaistvan.hu)*

Tantervi tervezet rajzból a gimnáziumok számára (1962). Művelődésügyi Minisztérium, Tankönyvkiadó, Budapest.

Technika és művészet. '74-78. MTESZ Magyar Iparjogvédelmi Egyesület Heves Megyei Szervezete Iparestétikai Szakosztálya. 1978. Kat. Szerk.: Balogh László. Eger.

Vinkler László (1954). *Képzőművészeti alkotások.* Budapest. Tankönyvkiadó.

Romsics Imre (2021): Dargay Lajos életrajz. (Dargay Marcell átdolgozsa nyomán) In: *Magyar múzeumi arcképcsarnok II.* Pulszky társaság - Magyar Múzeumi Egyesület, Kálcsa-Budapest. Megjelenés alatt.

Wehner Tibor (1999-2001): Dargay Lajos szobrász. Szócikk. In: *Kortárs Magyar Művészeti Lexikon I-III.* Enciklopédia kiadó.

Xantus Gyula (1967): *A rajztanítás módszertana.* Kézirat. Tankönyvkiadó, Budapest, 1967.

Xantus Gyula (1967/II): *Rajz. Kézikönyv az általános iskolák rajzot tanító nevelői számára. 5-6. osztály.* Tankönyvkiadó. Budapest.

Xantus Gyula (1968): *Rajz. Kézikönyv az általános iskolák rajzot tanító nevelői számára. 7-8. osztály.* Tankönyvkiadó. Budapest

¹ Nagy Ildikó a magyar művészet hatvanas, hetvenes években történt megújulásáról írva azt a megállapítást tette, miszerint a magyar szobrászattól kimaradt a tiszta absztrakció. „Hiányzik a tér önfeledt élménye, nincsenek meg azok a plasztikai evidenciák, amelyekkel egy szobor valóban birtokba veszi a teret. Ezáltal a szobrászi gondolkodásból is hiányzik az, hogy a szobor nem tömeg, hanem a tér művészete. Nagy I. 1990. 259. „nincs absztrakt plasztika, töredékes az avantgárd szobrászat.” Nagy I. 1988. 34.

² Szóbeli közlés alapján

³ Dargay 1983 után már nem tanított közoktatásban, hanem Kalocsán múzeumigazgatóként és szobrászként tevékenykedett, de mindig voltak magántanítványai is. Fontos megjegyezni azt is, hogy bár húsz-huszonkét évig dolgozott tanárként, munkásságában és életében elsődlegesen az alkotó művészet és a művészet-szervezés volt hangsúlyos.

⁴ Jelen cikk szerzőjének mindez eddigi szakterületen kívül eső ismeretanyag. Az idő szűkében csak majdan pótolandó hiányosságokkal sikerült megoldani az összevetéshez szükséges áttekintést.

⁵ „fejlessze tovább a tanulók esztétikai befogadó-, elemző-, és ítéletalkotó képességét, ízlését, ennek érdekében a rajzi feladatokhoz kapcsolt műalkotás-elemzésekre építve, konkrét és érzékletes módon láttassa meg az eszmei tartalom és a sajátos kifejezési forma egységét, az ábrázolt ipari

formákkal kapcsolatosan (...) következetesen fedje fel a funkció és forma, a célszerűség és szépség összefüggését, alakítsa ki annak tudatát, hogy a szép társadalmi-történeti termék, a szépet az emberi munka hozza létre, amelyre ugyanakkor visszahat s mint ilyen, a világ megváltoztatásának jelentős eszköze.” Tanterv és utasítás. 1962. 570. old. In: Kárpáti A. 1993.

⁶ Dargay Lajos: Nevelési értekezéslet, kézirat (1975-1983). A kutatás jelen állapotában még nincs adat a pontos rendelkezésre, feltehetően inkább a munkakör betöltésének első szakaszában készülhetett. Remélhetően az intézmények jegyzőkönyveiben megtalálható majd a pontos dátum.

⁷ Ebben az időben rendszeresen publikál Heves megyei lapokban is. Dargay L. 1971., Dargay L. 1971/II., Dargay L. 1974.), Bővebben erről az időszakról Paksi E. L. 2018/19.

⁸ Jelen írás nem vállalkozhat bemutatni sem az egri főiskola rajztanári képzését, sem pedig az adott közoktatási intézményekben a rajzoktatás helyzetét, sem pedig Dargay tanár úr megvalósult óráit, csupán a lejegyzett beszéd bemutatására korlátozódik.

⁹ (298) VELEM HALAD A KOR - részletek a Dargay Lajosról készült portréfilmből (MTV, 1981) - YouTube

¹⁰ Dargay többek között egy balatoni jelzőállomást is megálmodott, mely térdinamikus szerkezet (Viharjelző: Pneu I) teljes szinkronban lett volna az időjárással, a természettel és a környezet egyéb hatásaival.

¹¹ Magától értetődően merül fel a kérdés, hogy mindez hogy valósult meg az órákon. Remélhető, hogy a kutatás során kaphatunk majd ebbe egy kis bepillantást korábbi tanítványok emlékein keresztül, illetve a művész hagyatékában lévő kéziratok, dokumentumok segítségével.